

WAWRZYNIEC CZUBAK

ARKADIUSZ SADOWSKI

Uniwersytet Przyrodniczy

Poznań

MAREK WIGIER

Instytut Ekonomiki Rolnictwa

i Gospodarki Żywnościowej – PIB

Warszawa

OCENA FUNKCJONOWANIA I SKUTKÓW WDRAŻANYCH PROGRAMÓW WSPARCIA INWESTYCJI W GOSPODARSTWACH ROLNYCH Z WYKORZYSTANIEM FUNDUSZY UE

Wstęp

Warunkiem rozwoju podmiotów gospodarczych jest tworzenie i wykorzystywanie przewag konkurencyjnych dla wytwarzanych produktów [5]. Na obecnym etapie postępu w procesach produkcyjnych w rolnictwie istotną rolę odgrywa kapitał [4], a zwłaszcza tempo modernizacji i rozbudowy zaplecza technicznego podmiotów. Ma to szczególne odniesienie do rolnictwa w Polsce, gdzie uzbrojenie techniczne jest znacznie słabsze aniżeli w innych krajach UE [2]. Wyposażenie w kapitał (sprzęt techniczny oraz budynki i budowle) w pewnym stopniu warunkuje możliwość efektywnego wykorzystania pozostałych elementów potencjału produkcyjnego i uzyskiwanie przewag konkurencyjnych, określając w ten sposób sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych. Poza względami ekonomiczno-produkcyjnymi, także kwestie formalne stawiają gospodarstwa rolne w swego rodzaju przymusie inwestycyjnym, a chodzi tu o spełnienie norm w zakresie ochrony środowiska oraz warunków utrzymania zwierząt [8]. Integracja Polski z UE skutkowałą nie tylko zwiększeniem tych oczekiwań (konkurencyjności i wymogów formalnych), ale, co najważniejsze, zasadniczo zmieniła warunki finansowania rozwoju rolnictwa poprzez poszerzenie możliwości zewnętrznego wsparcia rozwoju podmiotów, zwłaszcza z funduszy UE [11]. Dla gospodarstw małych fundusze pomocowe z UE były motorem napędowym inwestycji o charakterze dostosowawczym do standardów UE, zaś w gospodarstwach większych impulsem do zwiększania skali produkcji, poprawy warunków pracy i lepszej ochrony środowiska [13]. Istotnym

elementem badań z zakresu ekonomiki gospodarki żywnościowej oraz polityki rolnej jest ocena funkcjonowania i skutków prowadzenia inwestycji realizowanych z wykorzystaniem funduszy pomocowych UE.

Cel i zakres badań

Podstawowym celem badań, których wyniki są przedstawione w niniejszym artykule, było zdefiniowanie wpływu inwestycji współfinansowanych z funduszy UE na rozwój gospodarstw rolnych. W badaniach wykorzystano informacje pochodzące z 30 podmiotów położonych na terenie województwa wielkopolskiego. Dobór gospodarstw był celowy, a podstawowym kryterium było korzystanie z programów wsparcia inwestycji w ramach funduszy UE. Wszystkie badane podmioty składały wnioski i finansowały inwestycje w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego¹ z Działania 1.1. *Inwestycje w gospodarstwach rolnych*, a wśród nich 8 było dodatkowo beneficjentem Działania 2. *Inwestycje w gospodarstwach rolnych* w ramach programu przedakcesyjnego SAPARD.

Materiał i metoda

W celu określenia specyficznego wpływu podjętych inwestycji na sytuację ekonomiczną i produkcyjną badanych gospodarstw oraz ukazania różnic w ocenach funkcjonowania programu wsparcia inwestycji, dokonano ich podziału, grupując badane gospodarstwa rolne według kryterium kompleksowości inwestycji, rozumianych jako relacja wartości nakładów inwestycyjnych wspieranych funduszami unijnymi do wartości środków trwałych. W toku analizy wyodrębnione zostały 4 następujące klasy:

- Klasa I – wartości nakładów inwestycyjnych wspieranych funduszami unijnymi stanowiły do 25% wartości środków trwałych;
- Klasa II – wartości nakładów inwestycyjnych wspieranych funduszami unijnymi stanowiły od 25% do 40% wartości środków trwałych;
- Klasa III – wartości nakładów inwestycyjnych wspieranych funduszami unijnymi stanowiły od 40% do 60% wartości środków trwałych;
- Klasa IV – wartości nakładów inwestycyjnych wspieranych funduszami unijnymi przekraczały 60% wartości środków trwałych.

Celem takiego podziału było określenie, na ile stopień kompleksowości podjętych inwestycji różnicował badane gospodarstwa oraz w jaki sposób przyczynił się do poprawy wyników produkcyjnych i ekonomicznych.

Inwestycje stanowią jeden z najistotniejszych elementów strategicznego zarządzania gospodarstwem, lecz na uzyskane wyniki ekonomiczne i produkcyjne wpływa także zarządzanie bieżące, wyrażające się stosowaniem określo-

¹ Po zebraniu materiału badawczego okazało się, że działania inwestycyjne w jednym gospodarstwie realizowane były w ramach Działania SPO *Ułatwianie startu młodym rolnikom*. Ze względu na to, że całość środków została przeznaczona na współfinansowanie inwestycji w tym gospodarstwie rolnym (co było podstawowym zadaniem Działania 2. *Inwestycje w gospodarstwach rolnych*), przypadek ten uwzględniono w dalszych analizach.

nych technologii produkcji roślinnej i zwierzęcej, polityką finansową, czy w końcu strategią marketingową. Niebagatelną rolę odgrywają też uwarunkowania zewnętrzne², na które kierujący gospodarstwem rolnym nie ma wpływu, a do których musi się w procesie zarządzania odnieść i dostosować. Zaliczyć do nich można przede wszystkim czynniki o charakterze ekonomicznym, takie jak relacje cenowe i koniunktura na rynkach poszczególnych produktów rolnych, oraz przyrodniczym, jak zasadniczo niezmienna w ciągu lat jakość gleby, czy odmienny corocznie przebieg pogody. Czynniki o charakterze ekonomiczno-koniunkturalnym w zróżnicowany sposób oddziaływać będą na gospodarstwa prowadzące odmienne kierunki produkcji i oferujące na rynek inne produkty. Uwarunkowania przyrodnicze z kolei różnicują gospodarstwa pod względem jakości gleb, czy ich geograficznej lokalizacji. Nadmienić należy, że w badanym okresie 2004-2008 zarówno uwarunkowania gospodarcze, jak i pogodowe ulegały dość dynamicznym zmianom, wpływając tym samym na kondycję ekonomiczną analizowanych gospodarstw oraz ich wyniki produkcyjne. Wielość czynników warunkujących kierunek i dynamikę rozwoju gospodarstw istotnie utrudnia określenie wpływu samych inwestycji, stąd też w badaniach zastosowano grupowanie gospodarstw oraz wieloletni okres analizy celem wyeliminowania czynników o charakterze indywidualnym, zewnętrznym oraz tymczasowym. Kilkuletni okres analizy uzasadniony był tym, że, z jednej strony, w badanych gospodarstwach inwestycje wykonywane były w różnych latach, a z drugiej, że ich oddziaływanie na ekonomikę gospodarstwa uwidaczniało się w różnym czasie od ich przeprowadzenia.

Charakterystyka respondentów

Właścicielami wybranych podmiotów byli w zdecydowanej większości mężczyźni, jedynie 4 gospodarstwa prowadzone były przez kobiety. Średni wiek osoby kierującej gospodarstwem wyniósł 42 lata, a liczba lat prowadzenia gospodarstwa około 17. Celowy dobór podmiotów spowodował, że cechy charakteryzujące gospodarstwa odbiegały od przeciętnych dla całego województwa. Tak było w przypadku średniej powierzchni gospodarstwa. Beneficjentami funduszy inwestycyjnych były przede wszystkim podmioty duże, czego dowodzi średni obszar użytków rolnych wynoszący niemal 50 ha, przy średniej w Wielkopolsce nieznacznie przekraczającej 13 ha. Średnia roczna wartość produkcji ogółem osiągała 500 tys. zł, a produkcji sprzedanej 336 tys. zł. Dużej wartości produkcji towarzyszył współczynnik towarowości przekraczający 75%. Gospodarstwa starające się o współfinansowanie inwestycji ze środków UE można uznać więc za podmioty relatywnie mocno związane z rynkiem i większe ekonomicznie [2, 6]. Świadczy o tym także dochód osiągany z gospodarstwa rolnego, który przekroczył średnio 150 tys. zł rocznie.

Inwestycje w gospodarstwach rolnych to przede wszystkim rzeczowe inwestycje produkcyjne [16], i tak też było w przypadku analizowanych podmiotów.

² Więcej na ten temat [12].

Większość gospodarstw rolnych realizowała złożone inwestycje, tzn. takie, gdzie zakup obejmował nie jeden, a kilka przedmiotów (tab. 1). Ponad połowa (17 podmiotów) beneficjentów dokonała zakupu ciągnika oraz maszyn rolniczych, a 4 gospodarstwa dodatkowo modernizowało budynki. Badania Błąd i Klepackiej [1] potwierdzają te spostrzeżenia w stosunku do zakupów w ramach SAPARD. W jednym przypadku zakupione zostały maszyny i jednocześnie remontowano budynki. Tylko 5 podmiotów starało się o pomoc z funduszy UE na realizację wyłącznie jednego przedmiotu, w tym 2 na zakup ciągnika, 2 maszyn, a 1 na inwestycje budowlane. Natomiast w dwóch przypadkach inwestycja obejmowała wszystkie grupy przedmiotów – ciągnik, maszyny, budynki i zwierzęta. Łącznie we wszystkich gospodarstwach zakupiono 25 ciągników, 27 inwestycji dotyczyło maszyn (liczba zakupionych maszyn i urządzeń była znacznie większa, ponieważ jedna inwestycja dotyczyła zazwyczaj kilku maszyn), w 8 przypadkach podjęto modernizację budynków i budowli, a tylko 3 gospodarstwa współfinansowały zakup stada podstawowego.

Tabela 1

Rodzaj inwestycji realizowanych w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Liczba inwestycji
Budynki	1
Budynki i maszyny	1
Ciągnik	2
Ciągnik, maszyny i budynki	4
Ciągnik i maszyny	17
Maszyny	2
Maszyny i zwierzęta	1
Ciągnik, budynki, maszyny i zwierzęta	2
Razem	30

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=30$.

Realizacja i efekty wdrażanych programów wsparcia inwestycji

Założeniem i konsekwencją każdej inwestycji w podmiotach gospodarczych jest dokonanie zmian organizacyjnych nakierowanych na osiągnięcie określonego efektu. W artykule przedstawiono zmiany sytuacji ekonomicznej oraz wyników produkcyjnych trzydziestu badanych gospodarstw rolnych w latach 2004-2008, jakie były bezpośrednimi i pośrednimi konsekwencjami inwestycji wspieranych z funduszy UE.

Podstawą do wyodrębnienia poszczególnych inwestycji było ich przeznaczenie (tab. 2 i 3), rozumiane jako wykorzystanie w produkcji roślinnej, poszczególnych kierunkach produkcji zwierzęcej lub powiększenie areалу gospo-

darstwa (zakup ziemi). W gospodarstwach utrzymujących dwa gatunki zwierząt, przedsięwzięcia nie związane z konkretnym gatunkiem, zaliczone zostały do kategorii „produkcja zwierzęca ogółem”. W skład inwestycji przeznaczonych do produkcji roślinnej włączono także zakup maszyn do zbioru pasz. Część gospodarstw dokonywała bardziej kompleksowych przedsięwzięć o różnym przeznaczeniu, stąd liczby podane w tabelach różnią się od liczby badanych gospodarstw.

Tabela 2

Przeznaczenie inwestycji wspieranych funduszami UE w gospodarstwach według kompleksowości inwestycji (liczba wystąpień)

Klasy gospodarstw	Przeznaczenie inwestycji					
	Produkcja bydłowa	Produkcja trzodowa	Produkcja zwierzęca ogółem ^a	Produkcja roślinna	Zakup ziemi	Pozostałe
Klasa I ≤ 25%	0	0	0	7	0	0
Klasa II 25-40%	0	0	0	8	0	0
Klasa III 40-60%	1	3	1	9	0	1
Klasa IV > 60%	1	2	0	4	0	1
Razem	2	5	1	28	0	2

^a Tylko w przypadku gospodarstw utrzymujących więcej niż jeden gatunek zwierząt.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=30$.

Tabela 3

Przeznaczenie pozostałych inwestycji w gospodarstwach według kompleksowości inwestycji (liczba wystąpień)

Klasy gospodarstw	Przeznaczenie inwestycji					
	Produkcja bydłowa	Produkcja trzodowa	Produkcja zwierzęca ogółem ^a	Produkcja roślinna	Zakup ziemi	Pozostałe
Klasa I ≤ 25%	1	0	0	3	4	1
Klasa II 25-40%	3	0	0	1	2	0
Klasa III 40-60%	1	3	1	4	6	2
Klasa IV > 60%	0	2	0	1	0	1
Razem	5	5	1	9	12	4

^a Tylko w przypadku gospodarstw utrzymujących więcej niż jeden gatunek zwierząt.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=30$.

Najwięcej przedsięwzięć dokonanych przez badane gospodarstwa dotyczyło produkcji roślinnej, niezależnie od stopnia kompleksowości inwestycji. Odnosi się to zarówno do przedsięwzięć współfinansowanych ze środków UE (tab. 2), jak i wykonywanych bez wsparcia unijnego (tab. 3). Jest to zjawisko zrozumiałe, ponieważ wszystkie badane podmioty zajmowały się produkcją roślinną, a sprzęt połowy zalicza się do podstawowego wyposażenia gospodarstwa. Większość z przedsięwzięć dotyczących produkcji roślinnej nie miała jednak charakteru kompleksowego, gdyż w przypadku inwestycji wspieranych funduszami UE, na łączną liczbę 28, aż 15 zrealizowanych było w gospodarstwach zaliczonych do klas I i II, gdzie ogólna kwota inwestycji była poniżej 40% wartości środków trwałych. Wśród 13 przedsięwzięć dotyczących produkcji roślinnej, realizowanych przez gospodarstwa należące do klas III i IV, niektóre stanowiły komponent większego planu inwestycyjnego, a więc tylko w części wpłynęły na tak wysoki poziom kompleksowości (powyżej 40% wartości środków trwałych). Poza tym, procedury ubiegania się o wsparcie z funduszy UE są łatwiejsze w przypadku maszyn niż inwestycji o charakterze budowlanym. Z wymienionych powodów, przedsięwzięć związanych z konkretnym kierunkiem produkcji zwierzęcej było zdecydowanie mniej.

Zjawisko to jest niepokojące, może bowiem wskazywać na to, że rolnicy w swoich decyzjach dotyczących przedsięwzięć wspieranych funduszami UE kierują się nie tylko potrzebami inwestycyjnymi swoich gospodarstw, ale także możliwościami i warunkami uzyskania wsparcia, w tym łatwością jego otrzymania. Działania wykonywane „pod możliwości”, a nie „pod potrzeby”, obciążone są większym ryzykiem ich nietrafienia lub niepełnego wykorzystania, co może być powodem gorszej oceny funkcjonowania programu (w sensie ewaluacji programu w ogóle), jak też indywidualnych ocen rolnika. Poza tym, względy proceduralne mogą przyczyniać się nie tylko do przeprowadzenia inwestycji mniej koniecznych, ale też uniemożliwić wykonanie tych, które w istotny sposób wpływają na modernizację gospodarstwa i reorganizację produkcji. Należy bowiem zauważyć, że inwestycje dotyczące poszczególnych kierunków produkcji zwierzęcej zazwyczaj mają kompleksowy charakter, bowiem w przypadku inwestycji wspieranych funduszami UE wszystkie wykonywane były wyłącznie w ramach przedsięwzięć o wartości powyżej 40% wartości środków trwałych (klasy III i IV). Z produkcją bydłą związaane były 4 przedsięwzięcia w klasach I i II, wykonane bez wsparcia UE. Dotyczyły one budowy obór oraz 1 hali udojowej. Realizacja relatywnie kosztocłonych inwestycji budowlanych bez wsparcia funduszy UE, nie stanowiących jednak kompleksowej reorganizacji gospodarstwa, dowodzi w sposób pośredni tego, że wymogi formalne oraz ograniczona maksymalna kwota refinansowanych wydatków zniechęciła tych rolników, którzy byli w stanie przeprowadzić je z wykorzystaniem innych źródeł, takich jak środki własne lub kredyty bankowe.

W ramach przedsięwzięć współfinansowanych ze środków UE brak było inwestycji związanych z zakupem ziemi. Wynikało to ze względów proceduralnych, gdyż jak wcześniej wspomniano, przepisy poszczególnych programów pomoco-

wych nie przewidywały finansowania zakupu ziemi. Nie oznacza to, że kierownicy badanych gospodarstw w strategii swojego rozwoju nie ujmowali zwiększania ich powierzchni. W każdej z analizowanych grup dokonywano zakupu ziemi w ramach przedsięwzięć, które nie były dofinansowywane ze środków UE.

Porównując liczbę inwestycji wykonanych ze wsparciem UE oraz bez niego, zauważyć można, że kształtują się one na podobnym poziomie, z tą tylko różnicą, że gospodarstwa należące do klasy IV wykonały 2 razy więcej przedsięwzięć współfinansowanych ze środków unijnych (łącznie 8) w porównaniu do pozostałych (łącznie 4). Oznacza to, że oferta programów pomocowych nie warunkuje wprowadzenia niezbędnych działań modernizacyjnych, jednak dając wsparcie finansowe oraz zmniejszając ryzyko, wpływa na skalę i kompleksowość wykonanych inwestycji. Jest to sprawa niezwykle istotna w przypadku polskiego mocno niedoinwestowanego rolnictwa, gdzie pożądane jest przeprowadzanie działań, które przyczynią się nie tylko do wykonania najniezbędniejszych inwestycji (często o charakterze odtworzeniowym), ale także spowodują głęboką reorganizację całego gospodarstwa, dostosowując je do wymogów konkurencyjności na wspólnym europejskim rynku.

Jednym z istotniejszych działań mających na celu poprawę pozycji konkurencyjnej jest wzrost podstawowego w rolnictwie elementu potencjału produkcyjnego, jakim jest ziemia. W analizowanym okresie zasoby ziemi użytkowanej rolniczo, rozumianej jako suma ziemi własnej będącej w użytkowaniu badanego gospodarstwa oraz ziemi przez niego dodzierżawionej, rosły we wszystkich grupach (tab. 4). Oznacza to, że kierownicy badanych gospodarstw do spraw związanych z kierunkiem i skalą rozwoju podchodzili kompleksowo, nie ograniczając się do możliwości oferowanych w ramach WPR.

Tabela 4

Zasoby ziemi użytkowanej w gospodarstwach według kompleksowości inwestycji w latach 2004-2008 (ha UR/gospodarstwo)

Klasy gospodarstw	2004	2005	2006	2007	2008
Klasa I $\leq 25\%$	35,74	38,55	50,04	49,64	48,55
Klasa II 25-40%	47,89	48,12	51,10	54,40	55,34
Klasa III 40-60%	54,48	57,02	57,09	64,90	65,41
Klasa IV $> 60\%$	31,44	34,57	36,75	34,91	34,54

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=30$.

Jest to podejście o tyle słuszne, że modernizacja uzasadniona jest jedynie w przypadku wzrostu skali lub jakości produkcji. W rolnictwie skala produkcji zwiększona może być często wyłącznie lub głównie za przyczyną wzrostu powierzchni [3]. Równoległe realizowanie inwestycji zwiększającej zasoby kapitału oraz ziemi stanowi nieuświadomioną w większości przypadków, lecz

w praktyce realizowaną zasadę utrzymywania właściwych relacji pomiędzy czynnikami produkcji, w tym odpowiedniego technicznego uzbrojenia ziemi. Zarówno w roku 2004, jak i 2008 największą średnią powierzchnią charakteryzowały się gospodarstwa klasy III. Najmniejsze z kolei są gospodarstwa klasy VI, które dodatkowo odznaczają się najmniejszym przyrostem ziemi użytkowanej (o 3,10 ha, tj. 9%) w całym badanym okresie. Największy wzrost areału zanotowały gospodarstwa z klasy I (niemal 13 ha, co stanowiło ponad 1/4), co może świadczyć o tym, że realizują one ziemiochłonną strategię rozwoju, a więc przynajmniej na tym etapie procesu inwestycyjnego środki z UE stanowią wyłącznie uzupełniające źródło kapitału inwestycyjnego.

Przemiany organizacyjne, będące efektem przeprowadzonych procesów modernizacyjnych, często skutkują zmianami w zapotrzebowaniu na pracę. W pierwszym roku badań zasoby pracy średnio na gospodarstwo były zróżnicowane i kształtowały się w granicach od 1,86 w klasie II do 2,53 w klasie III (tab. 5). W każdej z nich można przy tym zauważyć odmienne strategie gospodarowania siłą roboczą.

Tabela 5

Zasoby pracy ogółem w gospodarstwach według kompleksowości inwestycji w latach 2004-2008 (AWU^a/gospodarstwo)

Klasy gospodarstw	2004	2005	2006	2007	2008
Klasa I ≤ 25%	2,25	2,64	3,59	3,87	3,87
Klasa II 25-40% ^b	1,80	1,72	1,73	1,78	1,78
Klasa III 40-60%	2,53	2,43	2,40	2,50	2,50
Klasa IV > 60%	1,99	1,93	1,85	1,76	1,76

^a AWU (Annual Work Unit): Jednostka przeliczeniowa pracy ogółem, odpowiadająca 2200 h przepracowanym w gospodarstwie rolnym w ciągu roku.

^b W przypadku nakładów pracy analizę przeprowadzono w odniesieniu do 29 obiektów, ze względu na odstające wartości jednego z gospodarstw klasy II.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=29$.

Generalnie przedsięwzięcia inwestycyjne mają na celu substytucję pracy żywej przez pracę uprzedmiotowioną [4], można by się zatem raczej spodziewać spadku ilości AWU. Należy jednak zauważyć, że duża ich część dotyczyła zmian w organizacji gospodarstwa oraz zwiększenia skali produkcji, niekoniernie więc musiało dochodzić do zmniejszenia zapotrzebowania na pracę. W większości analizowanych klas jej nakłady w poszczególnych latach utrzymywały się na zbliżonym poziomie, tylko w klasie I widoczny był stopniowy wzrost. Zjawisko to można wiązać z ziemiochłonną strategią ich rozwoju, obserwuje się bowiem tam największy przyrost zasobów ziemi przy relatywnie najmniejszej (w odniesieniu do wartości środków trwałych) skali inwestycji.

Wyższy przyrost zasobów ziemi w stosunku do kapitału wymusił więc zapotrzebowanie na dodatkową pracę.

Z rachunkowego punktu widzenia inwestycje polegają na nabyciu środków trwałych, co przekłada się z kolei na wzrost wartości aktywów. W większości badanych klas w latach 2004-2008 następował wprawdzie przyrost wartości kapitału, lecz jego zakres był relatywnie niewielki (tab. 6).

Tabela 6

Zasoby kapitału własnego w gospodarstwach według kompleksowości inwestycji w latach 2004-2008 (zł/gospodarstwo)

Klasy gospodarstw	2004	2005	2006	2007	2008
Klasa I $\leq 25\%$	931 738	976 555	1 051 943	786 872	621 950
Klasa II 25-40%	867 245	960 301	992 847	1 005 135	1 023 776
Klasa III 40-60%	920 257	938 402	927 816	955 279	1 052 124
Klasa IV $> 60\%$	343 857	349 721	380 101	378 322	431 085

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=30$.

Trzeba jednak zwrócić uwagę na kilka aspektów omawianego zagadnienia. Po pierwsze, część inwestycji była prefinansowana w dużej części z kredytów bankowych, a więc nie przyczyniła się do zwiększenia zasobów kapitału własnego w stopniu takim, jaki wynikałby z sumarycznej wartości przedsięwzięcia. Poza tym, zakupione przy współudziale funduszy UE środki trwałe podlegają amortyzacji, co przyczynia się do corocznego spadku wartości nie tylko środków trwałych, ale także i kapitału własnego. Brak znacznego wzrostu kapitału własnego skłania do przypuszczeń, że w badanych gospodarstwach wciąż istnieją duże potrzeby inwestycyjne, a to oznacza, że w przyszłości będą one prawdopodobnie aplikować o środki z programów wsparcia, tym bardziej że zdobyły już znaczne doświadczenie w tym zakresie. Zakładając efektywne wykorzystanie poszczególnych przedmiotów inwestycji, ostatecznym skutkiem wyodrębnienia się grupy gospodarstw inwestujących i wspierających rozwój ze środków pomocowych będzie wzrost ich zdolności konkurencyjnych, a co za tym idzie – wyeliminowanie z rynku podmiotów, które niezbędnych zmian nie dokonują [14]. Wspomnieć też należy, że wraz z modernizacją warsztatu pracy badanych gospodarstw następował też wzrost ich powierzchni, co w dłuższej perspektywie czasowej może oznaczać zmiany struktury agrarnej polskiego rolnictwa. Największy przy tym przyrost kapitału (o 25%) zanotowany został przez gospodarstwa należące do klasy IV. Należy jednak zauważyć, że w kolejnych latach charakteryzowały się one niemal trzykrotnie mniejszą jego wartością w porównaniu z pozostałymi klasami. Patrząc od strony czysto rachunkowej, wysoka kompleksowość dokonanych inwestycji wynikała właśnie z relatywnej słabości ekonomicznej tych

gospodarstw, przejawiającej się niewielkimi zasobami kapitału, a także najmniejszym średnim arealem UR. Rozpatrując jednak ten problem od strony osób nimi zarządzających, nasuwa się wniosek, iż podjęte przez nich działania miały właśnie na celu zniwelowanie tychże różnic, a w konsekwencji poprawę pozycji konkurencyjnej. Jeśli jako miernik sukcesu przyjąć przyrost wartości zasobów kapitału, to decyzje inwestycyjne można uznać za właściwe, gdyż w 2008 roku różnice w stosunku do innych analizowanych grup są znacznie mniejsze niż w 2004 roku. Podjęcie przez gospodarstwa z klasy IV tak kompleksowych przedsięwzięć wiązać się musiało z dużym ryzykiem, stąd szczególnie w ich przypadku oferta funduszy UE odegrała fundamentalną rolę w poprawie konkurencyjności.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, osiągany w kolejnych latach obrachunkowych, obrazuje ostateczny efekt gospodarowania, a jego maksymalizacja stanowi jeden z podstawowych celów funkcjonowania podmiotów. Dlatego też podjęcie przedsięwzięć o charakterze inwestycyjnym także powinno mieć na celu wzrost dochodu. W gospodarstwie rolnym jest on rozdysponowywany zarówno na cele konsumpcyjne, jak też na akumulację. Wzrost jego dochodu na skutek podjętych inwestycji rozpatrywany więc być musi w szerszym kontekście, dotyczącym zwiększenia szans rozwojowych i w konsekwencji poprawy pozycji konkurencyjnej badanych gospodarstw. Osiągnięty on może być na dwa zasadnicze sposoby: poprzez wzrost skali produkcji oraz zmniejszenie jednostkowych kosztów wytwarzania. We wszystkich badanych klasach widoczny był w analizowanym okresie wzrost wartości dochodu, z tym tylko, że w klasach I i III w 2005 r. nastąpił jego spadek (tab. 7). Mogło to być efektem zarówno zmieniającej się koniunktury, jak i skutkiem zmian organizacyjnych, będących wstępnym efektem przeprowadzonych inwestycji.

Tabela 7

Wartość dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego w gospodarstwach według kompleksowości inwestycji w latach 2004-2008 (zł/gospodarstwo)

Klasy gospodarstw	2004	2005	2006	2007	2008
Klasa I $\leq 25\%$	95 322	87 343	85 946	138 036	140 099
Klasa II 25-40% ^a	66 111	74 672	109 202	109 860	110 300
Klasa III 40-60%	139 535	101 617	165 911	178 441	184 503
Klasa IV > 60%	31 002	39 796	79 483	55 046	71 307

^a Analizę przeprowadzono w odniesieniu do 28 obiektów, ze względu na odstające wartości dwóch gospodarstw z klasy II.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=28$.

Relatywnie największy wzrost dochodu w analizowanym okresie miał miejsce w klasie IV, co może świadczyć o tym, że duża kompleksowość inwestycji miała na celu radykalne zwiększenie potencjału produkcyjnego i zdolności konkurencyjnych i że cel ten został w dużym stopniu osiągnięty. Wprawdzie w 2008 roku

w klasie tej przeciętny dochód był najniższy, jednak w ostatnim roku analizy różnice w stosunku do pozostałych klas były mniejsze niż w roku 2008. Wzrost dochodu mógł dokonać się dzięki zwiększeniu skali produkcji, na co niebagatelny wpływ miały podjęte działania inwestycyjne – zarówno wspierane funduszami unijnymi, jak i podejmowane bez tego wsparcia. Wśród tych drugich istotną rolę odrywał zakup ziemi, przyczyniający się do powiększenia zasobów podstawowego w rolnictwie czynnika produkcji.

Inwestycje wykonane w badanych gospodarstwach przyczyniły się bezpośrednio lub pośrednio do zmian w zasobach czynników produkcji oraz wyników finansowych. Dlatego też, oceniając efekty podjętych przedsięwzięć, należy uwzględnić zmiany dochodowości ziemi, pracy oraz kapitału (tab. 8), co także związane jest z problematyką bieżącej efektywności gospodarowania w kontekście zarządzania strategicznego.

Tabela 8

**Dochodowość czynników produkcji w gospodarstwach
według kompleksowości inwestycji w latach 2004-2008 (zł)**

Klasy gospodarstw	2004	2005	2006	2007	2008
Dochodowość ziemi (dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego / 1 ha)					
Klasa I ≤ 25%	2 848	2 385	1 836	2 978	3 022
Klasa II 25-40% ^a	2 763	3 034	4 438	4 404	4 335
Klasa III 40-60%	3 537	2 453	3 997	3 618	3 622
Klasa IV > 60%	1 613	2 101	4 197	2 818	3 635
Dochodowość pracy (dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego / 1 AWU)					
Klasa I ≤ 25%	42 302	33 099	23 944	35 680	34 283
Klasa II 25-40% ^a	34 979	40 619	61 580	61 374	61 811
Klasa III 40-60%	55 212	41 888	69 245	71 434	67 170
Klasa IV > 60%	15 571	20 641	42 869	31 275	39 577
Dochodowość kapitału (dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego / 1 zł kapitału własnego)					
Klasa I ≤ 25%	0,10	0,09	0,08	0,18	0,23
Klasa II 25-40% ^a	0,11	0,11	0,14	0,14	0,13
Klasa III 40-60%	0,15	0,11	0,18	0,19	0,18
Klasa IV > 60%	0,09	0,11	0,21	0,15	0,17

^a Analizę przeprowadzono w odniesieniu do 28 obiektów, ze względu na odstające wartości dwóch gospodarstw z klasy II.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, $n=28$.

Kierownicy gospodarstw dążą jednak nie do wzrostu jednostkowej efektywności poszczególnych czynników, lecz do globalnego wzrostu dochodu z całego gospodarstwa, tylko to bowiem daje im szansę na dalsze utrzymanie się na rynku i zapewnienie odpowiedniego poziomu życia rodzinie. Niemniej, analiza dochodowości poszczególnych czynników produkcji stanowi istotny

element oceny skutków podjętych inwestycji, gdyż jej spadek może świadczyć o błędnie zaplanowanym lub przeprowadzonym przedsięwzięciu, a przede wszystkim o niedostosowaniu skali produkcji do rozmiarów inwestycji – zarówno w rozumieniu finansowym, jak i fizycznym. Niebezpieczeństwo takie istnieje zwłaszcza w przypadku wspomnianego kierowania się przez inwestorów możliwościami uzyskania wsparcia, a nie wyłącznie potrzebami gospodarstwa. Dodatkowym wyzwaniem utrzymania tempa przemian agrarnych i produkcyjnych będzie możliwa zmiana warunków wytwarzania, związana ze wzrostem cen kapitału i ziemi.

We wszystkich badanych klasach obserwowano w latach 2004-2008 wzrost powierzchni ziemi użytkowanej, co związane było z inwestycjami nie wspieranymi przez środki UE. W klasach I i III dochodowość ziemi w roku 2008 pozostała na poziomie zbliżonym lub nieco wyższym w porównaniu do roku bazowego. Oznacza to, że rolnicy zrealizowali zaplanowany cel, polegający na wzroście globalnego dochodu, przy zachowaniu jednostkowej efektywności wykorzystania tego czynnika produkcji. Jedynie gospodarstwa, które przeprowadziły najbardziej kompleksową reorganizację produkcji (klasa IV), znacząco zwiększyły dochodowość czynnika ziemia. W roku 2004 była ona znacznie niższa niż w pozostałych klasach, natomiast w 2008 osiągnęła jedną z najwyższych wartości. Świadczyć to może o opisanej uprzednio strategii tych gospodarstw, polegającej na wykonaniu znaczących przedsięwzięć mających na celu podniesienie ich konkurencyjności. Relatywnie duży przyrost dochodowości ziemi odnotowano też w analizowanym okresie w klasie II, tak iż wartość jej w 2008 roku osiągnęła najwyższy poziom. Należy przy tym zauważyć, że z jednej strony gospodarstwa należące do tej klasy charakteryzowały się we wszystkich analizowanych latach stosunkowo wysoką dochodowością ziemi, z drugiej natomiast – przyrost dokonał się pomimo tego, że podjęte inwestycje charakteryzowały się w porównaniu z klasą IV niewielką kompleksowością. O efektywności podjętych przedsięwzięć modernizacyjnych decyduje jednak nie tylko ich kompleksowość, lecz także trafność wyboru przedmiotów inwestycji oraz umiejętność ich wykorzystania, na co niebagatelny wpływ mają zdolności organizacyjne kierujących poszczególnymi podmiotami. Poza tym, gospodarstwa należące do klasy II prowadzą ziemiooszczędną strategię rozwoju, gdyż przyrost zasobów ziemi był tam relatywnie niewielki.

Indywidualne gospodarstwa rolne charakteryzują się przewagą pracy własnej (rolnika i jego rodziny) w strukturze zatrudnienia. Wzrost wydajności pracy stanowi przy tym jeden z podstawowych celów prowadzenia działalności gospodarczej [5], a przemieszczanie się siły roboczej do podmiotów o większej wydajności jest jednym z istotnych elementów rozwoju gospodarczego. Dlatego też analiza dochodowości pracy w gospodarstwach dokonujących modernizacji ma istotne znaczenie z punktu widzenia oceny zarówno samych inwestycji, jak i zmian organizacyjnych, będących ich długofalowym efektem. Rozpatrywać je należy pod względem możliwości osiągnięcia odpowiedniego standardu życia rodziny rolnika oraz ewentualnie zatrudnionych przez niego

pracowników, a przede wszystkim jakości zarządzania bieżącego i strategicznego, którego istotnym elementem były wykonane inwestycje. Patrząc z tego punktu widzenia, należy oczekiwać, że dochodowość pracy będzie wzrastać w kolejnych latach. Należy jednak zaznaczyć, że na poziom dochodowości pracy wpływ mają takie czynniki wewnętrzne, jak potencjał produkcyjny, sposób prowadzenia produkcji, jej nakładochłonność oraz zaangażowanie siły roboczej (własnej i obcej), ale także uwarunkowania o charakterze egzogenicznym, pozostające poza kontrolą rolnika, w tym przede wszystkim relacje cenowe, czy przebieg warunków pogodowych. W roku 2004 w gospodarstwach o niższej kompleksowości inwestycji (klasy I, II i III) dochodowość pracy przekraczała 35 tys. zł na 1 osobę pełnozatrudnioną, w klasie IV natomiast była zdecydowanie niższa (15,5 tys. zł), co świadczy o dużym wpływie potencjału produkcyjnego, w tym technicznego uzbrojenia pracy, na efektywność tego czynnika produkcji. Podjęte inwestycje przyczyniły się do wzrostu wydajności pracy w klasie II i szczególnie w IV, gdzie był on ponad 2,5-krotny. Oznacza to, że kompleksowość dokonanych zmian organizacyjnych, których istotnym elementem były przeprowadzone inwestycje, przełożyła się na efektywność wykorzystania czynników produkcji, a tym samym na poprawę konkurencyjności. W odniesieniu do gospodarstw należących do klasy IV należy jednak mieć świadomość, że wpływ na nią miał także posiadany potencjał produkcyjny, który, pomimo podjęcia radykalnych działań inwestycyjnych, nadal w roku docelowym był najmniejszy. Niepokojące zjawisko zaszło natomiast w klasie I, ponieważ wydajność pracy w analizowanym okresie uległa w tych gospodarstwach zmniejszeniu, pomimo dokonanej modernizacji. Istotne jest jednak, że przeprowadzone inwestycje związane były ze wzrostem zapotrzebowania na pracę. Wziąwszy pod uwagę powszechny nadmiar zasobów pracy w rolnictwie indywidualnym, jednym z celów wykonanych przedsięwzięć mogło być zapewnienie pracy dla niewykorzystanej własnej siły roboczej. Nie można jednak pominąć faktu, że sam proces inwestowania należy rozpatrywać kompleksowo, w powiązaniu z następującymi po nim zmianami w technologii produkcji i organizacji gospodarstwa. Opisany spadek wydajności pracy może więc mieć istotny i negatywny wpływ na efektywność inwestycji. To potwierdza tezę, że instrumenty WPR (w tym przypadku wsparcie inwestycji) nie zawsze będą w stanie zniwelować zjawiska i skutki niskiej produktywności czynników produkcji, a zwłaszcza pracy [7].

Prowadzenie gospodarstwa rolniczego jest jedną z form aktywności gospodarczej, stąd też zarządzający, podobnie jak każdy inny przedsiębiorca, powinien kierować się, między innymi, zasadą maksymalizacji stopy zwrotu z zaangażowanego kapitału. Temu też powinny służyć decyzje o charakterze strategicznym, w tym także podejmowane decyzje inwestycyjne. Należy oczywiście uwzględnić ograniczenia w możliwościach alternatywnego wykorzystania kapitału finansującego gospodarstwo rolne (np. trudności z jego zbyciem w całości po cenie zbliżonej do oszacowanej wartości), tym niemniej jednak analiza efektywności jego wykorzystania daje odpowiedź na pytanie, na ile działalność prowa-

dzona przez dane gospodarstwo rolne jest efektywna. We wszystkich badanych klasach gospodarstw w 2004 roku z 1 złotówki zaangażowanego kapitału uzyskiwano od kilku do kilkunastu groszy zwrotu w postaci dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Wszędzie też w latach 2004-2008 nastąpił wzrost dochodowości kapitału, co dowodzi (w pośredni wprawdzie sposób) racjonalności podjętych działań inwestycyjnych. Warto też wspomnieć, że wzrost ten dokonany został pomimo zmieniających się w badanych latach uwarunkowań o charakterze koniunkturalnym. Niemniej, w 2005 roku tylko w klasie IV nastąpił wzrost dochodowości kapitału. Jego stagnacja lub spadek w pozostałych klasach mógł być pośrednim skutkiem wprowadzanych zmian organizacyjnych. W 2008 roku największy wzrost w stosunku do roku bazowego dokonał się w gospodarstwach należących do klasy I oraz IV. W pierwszym przypadku podjęte inwestycje miały z racji swojej niewielkiej kompleksowości charakter uzupełniający, nie przyczyniły się więc do znacznego wzrostu potencjału produkcyjnego, lecz zwiększyły efektywność jego wykorzystania. Należy jednak zauważyć, że wzrost dochodowości kapitału dokonał się w tej klasie, między innymi, na skutek zwiększenia nakładów pracy żywej. Poza tym, istotny wpływ miała z pewnością wspomniana trafność w określeniu przedmiotu inwestycji. W przypadku klasy IV, poprawa dochodowości kapitału własnego związana była z głęboką reorganizacją całych gospodarstw. Przedstawione zjawiska trafności oraz kompleksowości inwestycji z jednej strony mają wymiar mikroekonomiczny, stanowiąc o efektywności strategicznego zarządzania jednostką produkcyjną, z drugiej natomiast dotyczą makroekonomicznej problematyki efektywności wykorzystania środków publicznych.

Wnioski

1. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż w latach 2004-2008 w badanych gospodarstwach zaszły istotne zmiany dotyczące rozmiarów produkcji, organizacji gospodarstwa oraz uzyskanych wyników ekonomicznych. Poza czynnikami o charakterze rynkowym, były one skutkiem decyzji strategicznych, wśród których najistotniejszą rolę odrywały działania inwestycyjne. Generalnie ich zakres przedmiotowy był zgodny z kierunkami rozwoju, jakie wytyczyli sobie kierujący badanymi gospodarstwami, jednak w przypadku inwestycji wspieranych funduszami UE dał się zauważyć wpływ względów proceduralnych, przejawiający się przede wszystkim niewielką relatywnie liczbą przedsięwzięć o charakterze budowlanym. Należy jednak zauważyć, że ograniczenia – o charakterze zarówno formalnym, jak i pozaformalnym – w uzyskaniu pomocy ze środków UE nie stanowiły dla badanych rolników przeszkody w realizacji założonego kierunku rozwoju, czego przykładem mogą być przedsięwzięcia wykonywane bez wsparcia z funduszy europejskich, w tym przede wszystkim zakup ziemi.
2. Rozpatrując całościowo badaną populację gospodarstw można wskazać, że efekty ekonomiczne inwestycji przejawiały się przede wszystkim zwiększeniem dochodów oraz poprawą dochodowości pracy i kapitału. Osią-

gnięte efekty, zarówno rzeczowe jak i ekonomiczne, pozwalają wysnuć wniosek, że bieżąca zmienność warunków produkcji wywołana fluktuacją cen nie stanowi przeszkody w długofalowym rozwoju gospodarstw. Okres recesji w gospodarce nie musi więc oznaczać zagrożenia dla wykorzystania środków unijnych na inwestycje w sektorze rolnym. Ze względu na wielość czynników kształtujących bieżącą sytuację ekonomiczną trudno jest jednoznacznie określić wpływ podjętych działań inwestycyjnych, jednak osiągnięte wyniki, w tym przede wszystkim wzrost dochodu (uzyskiwany systematycznie pomimo zmieniającej się koniunktury), wskazuje na to, że ich wpływ był znaczący.

3. W większości przypadków przedsięwzięcia inwestycyjne mają na celu substitucję pracy żywej przez pracę uprzedmiotowioną, można zatem oczekiwać spadku ilości AWU. W badanych gospodarstwach duża część inwestycji dotyczyła zmian w organizacji gospodarstwa oraz zwiększenia skali produkcji, dlatego niekoniecznie musiało dochodzić do zmniejszenia zapotrzebowania na pracę.
4. W badanym okresie beneficjenci SAPARD i SPO realizowali inwestycje finansowane nie tylko z tych programów pomocowych. Oznacza to, że systematycznie odnawiali bądź rozwijali majątek gospodarstwa i nie uzależniali tych działań od mechanizmów polityki rolnej. Dla tych gospodarstw fundusze UE są tylko jednym z kilku dostępnych i wykorzystywanych źródeł finansowania, a dostępność środków nie warunkuje planów inwestycyjnych. Pozwala to stwierdzić, że w planach rozwoju podmiotów fundusze UE są źródłem, ale nie jedynym impulsem do inwestowania.
5. Ilość transakcji i wartość gruntów rolnych zakupionych przez rolników w ramach działań niefinansowanych z funduszy dowodzi, że możliwość zakupu ziemi rolniczej z wykorzystaniem pomocy spotkałaby się z dużym zainteresowaniem rolników. Niewątpliwie wpłynęłoby to na przyspieszenie przemian struktury agrarnej w Polsce. Należy jednak rozważyć, czy wzrost powierzchni gospodarstw największych, dokonany za przyczyną środków kierowanych na poprawę kapitału w gospodarstwach, byłby oczekiwanym efektem implementacji wsparcia rolnictwa w ramach programów inwestycyjnych UE.
6. Duża korelacja pomiędzy wartością wydatków z analizowanych działań i niezależnie od nich oznacza, że podmioty największe dzięki funduszom pomocowym umacniają swoją pozycję rynkową. Badania wskazują, że fundusze pozwalają rolnikom na zakup znacznie większej ilości i droższego sprzętu. Założenia i wytyczne programów stwarzają szansę dla podmiotów mniejszych, które szczególnie wymagają interwencji państwa w zakresie finansowania rozwoju, jednak – jak się okazuje – ich zdolności absorpcji są mniejsze. Może się okazać, że fundusze UE dysproporcje między podmiotami dodatkowo pogłębią. Niemniej, pomoc z funduszy UE przyczyni się do wyłonienia grupy gospodarstw dominujących w wytwarzaniu i sprzedaży produktów rolnych. W ten sposób dojdzie do przyspieszenia przemian w strukturach produkcyjnych.

7. Najbardziej kompleksowe inwestycje wykonane zostały przez gospodarstwa posiadające relatywnie niewielki potencjał produkcyjny w postaci zarówno ziemi, jak i kapitału, co z kolei przekładało się chociażby na stosunkowo niewielką wartość dochodów rolniczych. W wyniku podjętych działań modernizacyjnych nastąpił jednak u nich szybki wzrost dochodów oraz znaczna poprawa dochodowości poszczególnych czynników produkcji.

Literatura:

1. Bład M., Klepacka D.: Wdrażanie programu SAPARD w Polsce – wnioski z badań. *Więś i Rolnictwo*, nr 1 (130), Warszawa 2006.
2. Brzózka M.: *Wizja polskiej wsi i rolnictwa [w:] Polska Wieś 2008. Raport o stanie wsi 2006.* FDPA, Warszawa 2006.
3. Gomez S., Paloma Y., Majeski W., Riggi M., Viaggi D.: The impact of the common agricultural policy on the investment behavior of Polish farm households. *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G*, t. 94, z. 2, Warszawa 2008.
4. Kowalczyk S.: Fundusze Unii Europejskiej w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3, Warszawa 2007.
5. Kowalski A.: Czynniki wpływające na kierunki rozwoju rolnictwa w zmieniającym się świecie. *Pamiętnik Puławski*, 2009.
6. Mikołajczyk J.: Nakłady inwestycyjne w gospodarstwach rolnych uczestniczących w Polskim FADN według wielkości ekonomicznej w ujęciu regionalnym. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XI, z. 1, Olsztyn 2009.
7. Poczta W.: Skala korzyści uzyskiwanych przez rolnictwo w wyniku wejścia Polski do UE (analiza uwzględniająca zróżnicowanie regionalne, główne kierunki produkcji rolnej i główne typy gospodarstw rolnych w pierwszym okresie akcesji – lata 2004-2006) [w:] *Wpływ integracji z Unią Europejską na polską gospodarkę żywnościową. Raporty Programu Wieloletniego 2005-2009*, nr 90, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
8. Sadowski A.: Aktywność wybranych gospodarstw rolnych z Wielkopolski w korzystaniu z funduszy Unii Europejskiej. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 2, Warszawa 2008.
9. Sadowski A., Poczta W.: Ocena skutków inwestycji wspieranych kredytem preferencyjnym dla gospodarstw rolnych. *Wyd. AR*, Poznań 2007.
10. Sarris A.H., Doucha T., Mathijs E.: Agricultural restructuring in central and eastern Europe: implications for competitiveness and rural development. *Eur. Rev. Agric. Econ.*, nr 26, 1999.
11. Stańko S.: Wpływ integracji z UE na warunki prowadzenia działalności gospodarczej w rolnictwie, obrocie i przetwórstwie rolno-spożywczym [w:] *Wpływ integracji z Unią Europejską na polską gospodarkę żywnościową. Raporty Programu Wieloletniego 2005-2009*, nr 90. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
12. Stańko S.: Zewnętrzne uwarunkowania rozwoju rolnictwa. *Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G*, T. 94, z. 2, Warszawa 2008.
13. Wigier M.: Programy unijne wspierają inwestycje [w:] *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do UE – 5 lat programu badawczego. Nowe Życie Gospodarcze*, nr 23-24, wydanie specjalne, Warszawa, grudzień 2009 r.

14. Woś A.: W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2004.
15. Ziętara W.: Wewnętrzne uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa. Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G, t. 94, z. 2, Warszawa 2008.
16. Ziółkowska J.: Metody oceny efektywności projektów inwestycyjnych w agrobiznesie. Studia i Monografie, nr 136. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.

WAWRZYNIEC CZUBAK
ARKADIUSZ SADOWSKI
University of Life Sciences
Poznań

MAREK WIGIER
Institute of Agricultural
and Food Economics
- National Research Institute
Warszawa

ASSESSMENT OF THE IMPLEMENTATION AND THE EFFECTS OF THE PROGRAMMES SUPPORTING INVESTMENT IN FARMS CO-FINANCED FROM THE EU RESOURCES

Summary

The article contains the main conclusions resulting from the evaluation of the impact of the investments co-financed from the EU structural funds in 2004-2008 on the development of farms. The analysis was made on the basis of a random sample of 30 farms which were granted the aid for investments under the Sectoral Operational Programme „Agriculture...” and the SAPARD Programme.

The farms were divided into four categories according to the value of investment outlays in relation to the value of fixed assets. The analysis was made in respect of the main production lines, the resources of land, labour, capital, the level of income derived from a family farm as well as the productivity of the factors of production.